




TÜRK KÜLTÜRÜNDE DAĞ KÜLTÜ VE DAĞ KÜLTÜNE BAĞLI VARLIKLAR MOUNTAIN CULT IN TURKISH CULTURE AND ENTITIES CONNECTED WITH THE MOUNTAIN CULT

İRİFAN POLAT


Dr. Arş. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü
Dr. Res. Assit. Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Dep. of Teaching of Turkish Language and Literature
irfanpolat@yyu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9870-5951>

Atıf / Citation

Polat, İ. 2020. "Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Dağ Kültüne Bağlı Varlıklar". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 68, (Mayıs-May 2020). 153-174

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 06.11.2019
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 20.04.2020
Yayın Tarihi-*Date Published* : 31.05.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4291>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by  iThenticate programında bu makale taranmıştır.



Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-68, Mayıs - May 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

TÜRK KÜLTÜRÜNDE
DAĞ KÜLTÜ VE DAĞ KÜLTÜNE BAĞLI VARLIKLAR
MOUNTAIN CULT IN TURKISH CULTURE AND ENTITIES
CONNECTED WITH THE MOUNTAIN CULT

İRFAN POLAT

Öz

Efsaneler, memoraatlar ve destanlar, bildiği gibi iptidai dönemlerde anlatılan mitlerin birer kalıntısı olarak yorumlanırlar ve bu nedenle anlatıldıkları milletin dünyayı algılama biçimleriyle ilgili oldukça önemli bilgileri ihtiva ederler. Bu minvalde söz konusu anlatım türlerinin, mitolojiye ait çeşitli dünya görüşlerini barındırdığı zikrolunabilir. Bilindiği gibi dağ kültü, Türkiye ve Türk dünyası Türkleri için oldukça önemli pratikleri ve inanışları barındırır. Bilhassa dağ kültü etrafında oluşan çeşitli yasaklar, doğrudan ya da dolaylı olarak cezalandırılma korkusunu da beraberinde getirir. Türkiye sahası anlatmalarında görülen ve doğaya yahut zatına karşı yapılan birtakım saygısızlıklardan ötürü cezalandırma işlevini üstelene olağanüstü varlıklar kategorisinde dağ kültüne bağlı varlıklar da bulunur.

Aynı varlıkların mevcudiyeti Türk kültüründe olduğu kadar dünyada da pek çok kültürde yer alır. Zarar verici, koruyucu veya tabu olarak tasavvur edilen bu varlıklar, iptidai zamanlardan günümüze halkbilimi ürünlerinden, inanış, pratik veya anlatı düzleminde yaşatılmışlardır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu coğrafyada anlatılan efsane, memoraat ve destanlarda dağ kültüne bağlı olağanüstü varlıkları incelemek ve işlevlerini, arkaik öğeleriyle birlikte ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Demon, Olağanüstü Varlıklar, Dağ Kültü, Dağ Adamı, Demonoloji, Alkarısı.

Abstract

Legends, memorates and epics as it's all known are considered as remainings of myths which were told in ancient times and thus, they reflect very important knowledge about nations' way of understanding the world in which they are/were told. In this manner, it can be said that legends, memorates and epics contain conception of world. As known mountain cult includes practices and folk beliefs. Especially prohibitions around the mountain cult, brings about the fear of being punished directly or indirectly. In Turkish regions narratives it's possible to mention of the extraordinary entities that punish people for disrespect to itself or the nature.

Same entities can be seen in also different culture from all around the world. Entities imagined as harming, protecting or taboo are part of folklore as beliefs, practices and narratives from ancient times to present-day. This study aims to handle the entities that are connected with mountain cult and their archaic elements.

Key Words: Demon, Extraordinary Entities, Mountain Cult, Wild-Man, Demonology, Alkarısı.

Structured Abstract

Folk narratives as a reflection of nation's worldview to the phrase can be handled with different perspectives due to their abundance. One of those perspectives is demonology and diabolology which are kind of a new area for Turcology studies. Due to the ancient past of it, Turkish mythology is one of the world's oldest mythologies that handles the human in the middle-earth between the upper and lower earth. In today's world and the middle, upper and lower worlds of mythology, mountains are the most important cult objects of nature that punish, protect and help the humanity. For this reason mountains can be considered as main structures of world that all the remaining's of earth stand by it.

In Turkish culture from Adriatic to China Sea, it is possible to follow the traces of mountain cult. In Altai, Tuva, Khakas, Bashkir and other Turkic people, the creation of mountains are always related with Erlik (Devil). In Turkish mythology mountains are always considered as sacred places and where people sacrifice animals or other valuable objects. But besides the protective characteristics of mountains, as much as we know mountains punish people too. This feature which make Turkish mythology more interesting can be seen in Anatolian folk narratives. Thus the demonology of Turkish culture lays behind the early periods of Turkish mythology.

The most important demons/extraordinary beings related to mountains are the mountain man which can be compared with the Yeti, mother of mountains which is a corrupted form of iye of mountain, Rom-Rom the mother, Wild-man and the most of important of these is albasti. As it is all known Albasti or alkarisi is known as a birth spirit which comes to eat lungs of the peurpera or to kill her infant. According to the Abdulkadir Inan's reports alkarisi can be divided into two categories as black and the yellow alkarisi. From the folk narratives told in Turkey and with the help of Russian researchers' report we now know that the other form of alkarisi is a wild-man which have seen in Siberia during the researchs. This is a very important finding for Turkish culture because it has very different aspects to interpret. First of all with the ending of matriarchal period, it can be said that the patriarchal period has corrupted some folklore designs of matriarchal period. As a result most of the female figurines of Turkish mythology are seen as evil except the Umay.

On the other hand the basic dynamics of Turkish mythology based on the matriarchal period is corrupted. Alkarisi is the best example to handle in this subject. Exemplarily according to the beliefs and practices in Turkey when the alkarisi is caught with a help of iron she helps all the residents of the house. The bread kneaded by her never ends, everything she touched becomes more plentiful. Actually being plentiful for a demons which tries to kill infants and peurperas is very interesting and that can be explained with two reasons: 1. The nature rewards the person who catches her, 2. She was a protector spirit before the Bronze Age, in matriarchal period. The second reason is more appropriate with archaeological findings and the mythic worldview of Turkic people from all around the world. Besides that explains the evil side of feminine figures of mythology.

Classifying cults by chronology the mountain cult is a later cult which must have been created in early Bronze Age after the ending of matriarchal structure. As known the cults of the matriarchal period are fire, sun, tree, ground-water; while the cults of patriarchal period are mountain, ancestry, iron and sky. That must be the reason of characteristics of the mentioned cults' spirits. According to this the spirits of cults in matriarchal period's cults

designed as feminine while the patriarchal ones as masculine. In this contexts iye (the exact translation of the word is "owner"), demons and other spiritual beings of mountain cult are always male or show male characteristics. Besides the mentioned period –early Bronze Age– is the first usage of metal for humanity and that shows the effect of the patriarchal period in history of Mythology due to the usage of metal in folk practices.

Examining the cult of mountain in Turkish culture requires a more detailed study to understand the dynamics and effects of it. Because archaeological findings in kurgans and petroglyphs are needed to be reconsidered with the aspect of matriarchal and patriarchal periods and their connection. Thus the emergence of the cults can be understood with their basics and with the effects to the present.

Giriş

Kutsal Dağ ve Göksel Arketip

Dağlar, pek çok yaratılış mitine konu olmuş, ya dünyayla beraber ya da dünyanın yaratımından hemen sonra yaratılmışlardır. Bunun temelinde dünyanın merkezinde bulunan ya da ayakta durmasını sağlayan dinamiğin dağlar olduğu inancı yatar. Keza her tapınak, saray, dolayısıyla da her kutsal kent ve kraliyet merkezi bir kutsal dağ ve buna bağlı olarak da dünyanın merkezidir. Kutsal kent ya da tapınak yerin öbeği (*axis mundi*) olduğundan yerin, göğün ve yeraltının birleşme noktalarıdır (Eliade 1994: 26). Arne Naess, bir dağın sembolik değerlerini yedi başlıkta sınıflandırır: 1. Yukarı hareket, 2. Göğe Yükselme, 3. Yükseklik, 4. Üstünlük, 5. Cennete yakınlık, 6. Mücadele, 7. Ulaşılamazlık (Naess 1995: 4). Dağların etrafında şekillendikleri temaları 1. Yükseklik, 2. Merkez, 3. Güç, 4. Varlık ya da bir varlığın ikametgâhı, 5. Tapınak, 6. Cennet ya da bahçe, 7. Atalar ve ölümler, 8. Kimlik, 9. Kaynak, 10. İlham, yenilenme ve dönüşüm başlıklarıyla tasnif eden Bernbaum ise dağların kutsal olarak görülmesini, üç nedene bağlı olarak açıklar:

1. Bazı zirveler, birtakım kültürler ve gelenekler için kutsal mekânlar olarak görülürler. Geleneksel olarak “kutsal dağlar” olarak isimlendirilen bu yerlerin kültürel altyapısı mitler, inançlar ve hac, meditasyon ve kurban gibi birtakım pratiklerle kurulmuştur.

2. Hürmet edilen ya da edilmeyen dağlar, tapınak, manastır, inziva yeri, taş, pınar, ağaçlıklar gibi kutsal mevkileri veya tanrısal bir kişiliğin eylemleriyle ilişkilendirilen yerleri kapsarlar.

3. Dağlar, güzellik ve mana barındıran mekânlar olarak telkin edilmiş olmaları dolayısıyla insanlarda huşu ve merak uyandırır. (Bernbaum 2006: 304-306)

Türk Kültüründe Dağ Kültü

Türk halk kültürünün hemen her sahasında kendisine üretim alanı bulan dağlar, dünya tasavvurunda merkezi bir simge olarak görülmelerinin yanında, canlı varlıklar olarak da tasavvur edilmişlerdir. Buna bağlı olarak koruyucu özellikleri bulunan dağlar, pek çok kültürde de görüldüğü gibi, cezalandırma işlevini de yerine getirebilirler. Jean Paul Roux'un belirlemelerine göre Ötügen ve Köğmen¹ dağlarının Türkler açısından en tanınmış dağlar olduğunu belirtmiş ve onlara (yahut dağlarda yaşayan varlıklara) kurban sunmak üzere yapılan hac yolculuklarını kaydetmiştir (Roux 2011: 62). Boratav'a göre Türkler, Anadolu'nun birçok dağını geldikleri bölgelerde tanıdıkları dağ adları ile yeniden adlandırmışlar, eski yerleşim birimlerinde dağlarla ilgili birtakım pratikleri, Anadolu sahasında da sürdürmüşlerdir (Boratav 2012: 53). Türkiye sahasında dağlarla ilgili çeşitli pratik ve inançlar, bir kitap hüviyeti taşıyabilecek kadar geniş bir konu olması sebebiyle etrafıca ele alınmamış, bu husustaki örnekler sınırlı tutulmuştur.²

Radloff'un derlediği ve Abdülkadir İnan'ın yayınladığı *Yeriding Pütkeni* (yerin yaratılışı)'nde, dağların yaratılışı Erlik ile ilişkilidir. Buna göre Tanrı, kişiyi yarattıktan sonra,

¹ Roux, Ulan-Bator yazıtlarında Köğmen'in bir Tanrı adı olarak kullanıldığına dikkati çeker:

“Kөгmen...

Mukaades yer su...

Han Tanrıda...

Umay hatun...” (Orkun 2011: 353)

² Hikmet Tanyu'nun *Dinler Tarihi Araştırmaları* adlı eseri, tamamıyla dağlarla ilgili inanışlar etrafında teşekkül etmiştir (bk. Tanyu 1973).

yeri yaratmak ister ve kişinin suyun altından toprak getirmesini ister. Suya dalıp toprak çıkararak kişi, kendisi için de toprak alır ve ağzına saklar. Kişinin elindeki toprak atıldıktan sonra büyümeye başlar ve yer yaratılmış olur. Ancak kişinin ağzındaki toprak da büyümeye başlayınca, Erlik boğulacak olur. Tanrı'nın emriyle toprağı ağzından atınca da tepeler meydana gelir (İnan 1986: 14). Ayrıca Ergenekon (ergen-e “yeni”, kon-kün “gün- yenigün, nevrüz) destanı da, burada zikredilmelidir. Kaydedilen destan metinlerinde demir dağ olarak da zikredilen bu yerden çıkış günü, yılbaşı olarak kabul edilir ve demir dövülerek kutlanır (Turan 1998: 99). Bahaeddin Ögel'in *Proben* serisinin birinci cildinden tercüme ettiği bir destan metnine göre ise, Demir Dağ'da normal bir insanın sekiz katı büyüklüğünde insanlar yaşarlar (Ögel 2010a: 67-68).³

Radloff, 1859'dan 1871'e kadar Sibiry'a da geçirdiği 12 yılda Türk halk kültürünü derinden tanıma imkânı bulmuştur. Gözlem ve tespitlerinin yer aldığı dört ciltlik *Sibiry'a'dan* (Aus Sibirien) adlı eserinde, 25 Haziran kayıtlı bir tarihteki kayık yolculuğunu anlatır. Buna göre yerli kayıkçılarla Altın Dağ civarından geçmekte olan Türkolog, kayıkçıların “ata” olarak kabul ettikleri Altın Dağ'a, kendilerini emniyetle geçirmesi için dua ettikleri ve havaya su serpiklerini görür. Ata olarak görülen dağın izni olmadan geçilirse, göndereceği rüzgârın herkesi mahvedeceğine ilişkin bir inancı da kaydeder. Nitekim Altın Dağ, Altay Türkleri tarafından dağ ve göllerin atası olarak da kabul edilir ve bu dağa çıkmaya çalışanlar, belirlemelere göre mahvolmuştur. (Radloff 1954: 96-97). Dağlara gösterilen hürmet, yalnızca yolun refahı adına da değildir. Anohin'in kaydettiği bir ritüele göre, Şaman, Küler ve Altın dağlarından çocuk kutunu ister ve onlara bir kurban sunar. “*Kurbanlık Hayvana Sesleniş*” adıyla kaydedilen bu duada, dağlar, güneşin dolanmadığı, ayın dolanmadığı, bir başka ifadeyle, söz konusu dağların 1. hem bu dünyadan olmadıkları, göğün katlarında buldukları, 2. kudretleri tasvir edilmiştir:

“*Ey, güneşin dolanmadığı Küler Dağ, / Ey, ayın dolanmadığı Altın Dağ, / Aba ormanlarının örtüsü, Kutsal büyük dağım! / Atalarımız ve babalarımız seni kutsamışlar. / Bir defacık (olsun) iyiliğin dokunur mu? / (Neslin) tükenmemesi için çocuk ver. / Elimizde tuttuğumuz / Beşik kutunu (can) yaratan / Güttüğümüz sürülere bereket ver! / İnsanlarımıza, yurdumuza refah versin. / Ey, kutsal büyük bağ, Kara Kaya!*”

(Anohin 2006: 91-92)

Keza Radloff'un Altay Türklerinden derlediği bir şiirde de dağın kutsiyeti şu sözlerle anılır:

“*Altay'ın ak zirvesinde / Altından bir çiçek var, / Altın dağlı bu ülkede / Ay ışığı parıldar. / Altay'ın gök zirvesinde / Gümüştten bir çiçek var, / Gümüş dağlı bu ülkede / Güneş ışığı parıldar / / Dört bucaklı beyaz Altay / Sende altmış kuş yaşar, / Halka neşe vererek / Kutsal oldun sen ak dağ!*”

(Radloff 1956: 348)

Jean Paul Roux, VI. ve VII. yüzyıllarda Çungarya havzasında yaşayan Tunguzların ülkesinde saygı duyulan bir dağdan ve halkın yaşayan hayvanları öldürmeye bile cüret edemediğinden bahseder (Roux 2005: 173). Bahaeddin Ögel'in Schiefner'den aktardığına

³ Ayrıca Altay, Tıva ve Şor destanlarında dağ kültü için bk. Sönmez 2008.

göre Sibirya’da anlatılmakta olan Türk masallarında yeraltına giden kaya kapısı, Altın-Dağ’ın altında bulunur (Ögel 2010a: 29).

Orta Asya halklarının dünya tasavvurlarında dünyanın göbek deliğinden yukarı yükselen büyük bir dağ bulunur. Bu dağ, dünyanın merkezinden ortaya çıkması dolayısıyla hem dünyanın dayanağı hem de merkezidir. Altay yaratılış efsanelerine göre Tanrı Ülgen, Altın Dağ’ın zirvesinde oturur: Bu sebeple Sibirya destanlarında, Ak Dağ/Altın Dağ’ın övgüsünün hususi bir başlangıç olduğu görülür. Moğol, Buryat ve Kalmuk efsanelerinde, Sumbur, Sumur veya Sumer adlarıyla bilinen, (yukarıda belirtildiği gibi Hintlilerde Sumeru veya Meru) dağı kutsal kabul edilir (Harva 2014: 44-45).⁴ Murat Uraz’ın belirttiğine göre Moğollar bu ada Han Tengeri (Han Tanrı) adını verirler (Uraz 1994: 173).

Altaylılar, Yakutlar, Buryatlar ve diğer Sibirya Türk halkları gibi Tuvalar da kutsal gördükleri dağlara çeşitli isteklerinin gerçekleşmesi için dualar ederler. Yaşlılar veya kamlar, dağlara *araka*⁵ saçarak daha iyi bir hayat için niyazda bulunurlar (Bapaeva 2013: 55). Bilhassa bereketi artırmak için gerçekleştirilen bu sunu işlemi kara yanaklı iki beyaz koçun kesildiği ve birtakım pratiklerin uygulandığı da dikkati çeker (Lvova ve diğerleri 2013b: 38). Bayır-Bucak Türkmenleri için de önemli bir rol oynayan dağlar, tıpkı tepeler, yatırlar ve kutlu mekânlarda olduğu gibi yağmur dualarının gerçekleştirildiği yerler arasındadır (Kalafat 1996: 80).

Dağ kültü, yalnızca inanış, pratik ve sözlü anlatımlarla sınırlı değil, kökenle de ilişkilidir: Radloff’un tespitlerine göre Altay sözcüğü, kelime anlamı itibariyle “yüksek taşlı dağ” demektir ve Al-Tayga’dan türemiştir: “*Mânası üzerinde çok konuşulmuş, çok yazılmış ve bazan Ala-Tau (Ala dağ) bazan da Altın-Tayu (Altın dağ – Kin-şan) şeklinde açıklanan Altay sözü, bütün ihtimallere göre, birçok efsanelerde de rastladığım gibi Al-Tayga sözünden meydana gelmiş olmalıdır; tercüme edildikte bu tâbir “yüksek başlı dağ” anlamına gelir.* (Radloff 1954: 71) Benzer bir biçimde Hakaslar da Hızıl-Haya boyunun kökeninin aynı adı taşıyan dağda bulunan bir mağarada büyüyen çocuktan geldiğine inanırlar (Lvova ve diğerleri 2013c: 44). Jean Paul Roux, mezardan veya mağaradan türeyen insan veya toplumlarla ilgili anlatımlardan yola çıkarak, mağara ve benzeri yerlerin ana rahmine benzetildiği ve bu anlatımların ona dönüşü, ondan doğuşu simgelediğini altını çizer (Roux 2005: 36; 276). Fuzuli Bayat ise bu görüşü derinleştirerek mağaraların dağlarda, dolayısıyla da merkezde bulunmasıyla dağdan türeme algılayışının bu minvalde atalar kültü ile ilişkilendirilmesi üzerinde durur (Bayat 2012: 36). Kalafat da destan dünyasında kahramanların dağdan güç aldığı, dağların ulu ata, ulu ana konumunda buldukları ve dolayısıyla atalar kültü ile dağ kültürünün iç içe geçmiş bir yapıda olduğunu belirtir (Kalafat 2012c: 194).

Uygur Türkleri de dağları kutsal olarak görmüşler, Aksakallar toplantılarını ve devlet kurultaylarını, yurt olarak benimsenen Ötüken Dağı’nda yapmışlardır (Rahman 1996: 137). Göktürk Abideleri’nde ise Türk milletinin Ötüken yerini (ormanını, dağını) terk ederse yok olacağı pek çok defa zikredilmiştir (bk. Ergin 2010).

⁴ Anohin, Sümer Dağı’na niyazları içeren bir Altay duasını şu şekilde kaydeder:

Sümer Ulan Dağım, / Süt Köl’üm, Sümer Dağım! / Altın hükümümü versin, / Ağaran başıma rahat versin. (Anohin 2006: 16)

⁵ Araka, arakan veya arakı: Sibirya destanlarında da sıkça kahramanların içeceği olarak geçen, süt votkası ve votka olarak da kaydedilen alkollü bir içki. Ayrıca bk. Naskali ve Duranlı 1999: 27.

Kırgız Türkleri arasındaki bir efsaneye göre Kırgızistan'ın Oş şehri yakınlarında bulunan Süleyman Dağı, Hz. Süleyman tarafından kutsanmıştır ve Taht-ı Süleyman olarak bilinmektedir. Hz. Süleyman'ın dayısı Asaf b. Burhiya'nın ve Hz. Süleyman'ın mezarlarının bu dağda bulunduğu inanan halk, yörede yapılan duaların kabul olacağına inanır (Erdem 2000: 172-174). Karaçay-Balkar Türklerinin dünya görüşüne göre, Evliya Dağı'nın iyisi vardır ve onun için törenler düzenlenir, dans edilir ve kurban kesilir. Karaim Türkleri bir şey yiyip içmeden önce ve sonra, birtakım dualar eşliğinde Siyon Dağı'na dönerler; benzer bir biçimde Zazalar ise Düzgün Baba Dağı'na dönüp dua ederler (Makas – Kalafat 2017: 55; Kalafat 2012a: 100).

Rize/İkizdere'de inanıldığına göre, yaylada aniden yürümede aksaklık yaşayan bir hayvan için “Dağ Tutması” tabiri kullanılır. Kalafat'ın belirttiğine göre dağ kültürüyle ilgili olan bu durum, hayvanın sol arka ayağından alınan toprağın ağzına sürülmesiyle giderilir (Kalafat 2017: 42). Ayrıca bilindiği gibi başta Türkiye sahasında olmak üzere Türklerin dünya tasavvurunda yer tutan muhayyel dağlardan birisi de Kaf Dağı'dır. Doğan Kaya'nın belirttiğine göre, Kaf Dağı'nın yüksekliği 500 fersahtır ve etrafı surlarla çevrilidir. Arkasında cinler, ejderhalar, Yecüc-Mecüc ve Anka kuşu vardır. Bütün dağların kökleri ona bağlı olduğu gibi, dağların anası olarak da bilinir (Kaya 2014: 427). İnanışa göre Tanrı, dünyanın herhangi bir noktasını yerle bir etmek istediğinde, bu dağlardan birini hareket ettirir (Beydilli 2005: 281). Ayrıca Kaf Dağı, orta Asya Türk kültürüne ve bilhassa da Başkurlara göre kuzeyde yer almaktaydı ve Bulgar ve Rus efsanelerinde “geçilmez dağ”, “taştan sur” olarak zikredilirdi (Davletşin 2013: 349). Son olarak Kaf Dağı, Bahaeddin Ögel'in verdiği bilgilere göre, Ortadoğu kültürlerinin bir nevi eski Türk Demir ve kutsal dağının karşılığıdır. Ergenekon destanının esasını oluşturan dağ da böyle bir dağdır (Ögel 2014: 68).

Dağ kültürünün yansımalarını Türk kültürü dışındaki diğer kültürlerin belleklerinde de görebilmek mümkündür. Sümer mitolojisinde kozmik dağ, ilksel deniz, gök ile yerin birliğinden oluşan kozmik dağı meydana getirir. Yine antik metinlere göre güneş tanrısı Utu, Doğu Dağı'ndan yükselip, Batı Dağı'nda batar (Kramer 2001: 8; 86). Eberhard'ın belirttiğine göre Çin kozmolojisinde dağların da yöneticiler gibi toplum nazarında belirli konumları vardır. İptidai dönemlerden beri kurban adanan beş dağ bulunur ve bu beş dağ aynı zamanda beş yönü de temsil eder (merkez, doğu, batı, kuzey ve güney). Çin'de efsanevi Kunlun Dağı bulunur ve inanişaya göre bu dağa tırmanabilen kişi ölümsüzlüğe kavuşur (Eberhard 2000: 88-89). Dunhuang'da anlatılan efsanelere göre, şehrin iki önemli dağı, Sanwei ve Sesli Kum Dağları biri siyah, diğeri sarı olmak üzere iki ejderhaydı (Yu 2000: 65). Japon mitolojisinde de dağlar tanrılarla ilişkilendirilen bir yer olarak tasavvur edilir. Dağlar bizzat tanrının varlığı ya da var oluşu ile bağlantılı görülürdü. Şinto yaratılış mitine göre ilk dağ tanrıları, ateş tanrısı öldürüldüğünde yaratılmıştır (Roberts 2004: 78). Japonya'da kutsal olarak kabul edilen Fuji Dağı, bilindiği gibi sönmüş bir yanardağdır ve Japonca'da “bolluk dağı”, “eşsiz” anlamlarına gelir. Campbell'in verdiği bilgiye göre bu dağ, Aynu kökenlidir ve ateş tanrıçasıyla ilintilidir (Campbell 2016: 334)

Dünyayı dikey olarak tasavvur eden ve her katı da yediye ayıran antik Hint metinlerinde, güneş, kutsal Meru Dağı etrafında döner. Hint mitolojisindeki Brahma, Vişnu, Şiva, tanrılar, tanrıçalar, bilgeler ve yarı tanrısal varlıklar, bu dağın zirvesinde yaşarlar. Ayrıca Meru, dünyanın merkezindedir ve üzerinde cennetin bulunduğu inanılır. İnci doruklu, Lotus gibi dağ, Tanrıların dağı, Altın dağ gibi isimlerle de anılır (Dallapiccola 2013:

37-38; Kaya 2003: 125). V. yüzyıla ait Kalidasa'nın *Kumarasambhava* şiirleri, Himalaya dağının övgüsüyle başlar.⁶ Meru Dağı'nın merkez simgeçiliği bağlamında Kamboçya ve Güneydoğu Asya'da da simgesel anlamı dikkat çekicidir. Kamboçya'nın antik kenti Angkor, surları, hendekleri, sıra dağları ve okyanuslarla çevrili olması dolayısıyla dünyayı temsil eder. Merkez tapınak, Meru Dağı'nı simgeler ve etrafındaki beş kulesi dağın da beş zirvesi gibi yükselir. Kozmik tekrarın yeniden yaratım süreciyle simgesel boyutta ele alınması, bu minvalde ebedi dönüş mitosuna tekabül eder. Yine Güneydoğu Asya'da da Siyam şehrinin dörde bölündüğü ve ülkenin evrenin simgesel yeniden yaratımı olduğu, bu yaratımın ortasında da yine Meru Dağı'nın olduğu dikkati çeker (Eliade 2016: 39). Hindistan kabilelerinden Dharmalar arasında anlatılan yaratılış miti, dünya ve gökyüzünün tanrılar olduğundan fakat dağ suretinde yaşadıklarından bahseder (Sproul 2018: 258).

Hititlere ait eski duvar kabartmalarında İki Dağ Tanrısı'na ilişkin figürler dikkati çekerken (bk. Karauğuz 2001); İnkâ mitolojisinde dağ kültürünün And Dağları ve civarında şekillendiği göze çarpar. Buna göre tamamı olmasa da, bir kısmı erkek olarak tasavvur edilen dağlara, özellikle de Pituisiray ve Pariacaca dağlarına saygı gösterilir. Müşterek bir biçimde etnik gruplar ortak atalara sahip olduklarını ve bu ataların Paria Caca ile Haunacauri olduğunu düşünürler (Steele 2004: 213-214). Aztek efsanelerine göre dağların yaratılışı yeryüzü tanrıçasının ikiye bölünerek öldürülmesiyle gerçekleşir: Quetzalcouatl ve Tezcatlipoca adlarında iki tanrı, yeryüzü tanrıçasını gökyüzünden aşağı indirirler ve birer yılan dönüşürler. Tanrıçanın birer eline sarılarak onu ikiye bölerler, omuzlarının arkasından yeryüzünü yaratırlar ve bedeninin yarısını gökyüzüne geri götürürler. Diğer tanrılar bu duruma kızınca, bedeninin kalan yarısı tekrar yeryüzüne indirilir: Saçlarından ağaçlar, çiçekler ve otlar; derisinden çimenler; küçük çiçekler; gözlerinden kuyular, kaynaklar ve küçük mağaralar; ağızından ırmaklar, büyük mağaralar; burun deliklerinden yüksek vadiler ve omuzlarından dağları yaratırlar (Krickeberg 1998: 17-18).

Amerikan yerlileri arasında anlatılan yaratılış miti, Radloff'un derlediği *Yerding Pütkeni* (yerin yaratılışı) ile benzerlikleri içerir. Buna göre, tek adam ve ilk yaratıcı, uçsuz bucaksız suyun üzerinde yürürlerken bir ördek görürler ve ondan, suyun altına dalıp çamur getirmesini isterler. Ördeğin getirdiği çamurla dünya (dağlar) ve canlılar yaratılır. Yine Amerikan yerlileri arasında anlatılan başka bir mite göre de dünyada ilk başta Yaşlı Adam ve dört ördekten başka hiçbir canlı yoktur. Yaşlı adam, ilk önce akarsuları, göletleri, dağları ve tepeleri yaratır (Bastian – Mitchell 2004: 90; 95). Mısır Mitolojisi'nde güneşin doğduğu yön "Doğu Ufkunun Dağları" biçiminde adlandırılır. Antik Mısır mimarisinin simgelerinden biri olan Pylon Kuleleri de benzer bir biçimde Ufuğun Dağları olarak tanımlanır (Pinch 2002: 206; 230).

Norse mitolojisinde dev tipi Ymir'in etinden dünya, kanından denizler, kemiklerinden dağlar, saçlarından ağaçlar ve kafatasından gök kubbe meydana gelir (Mortensen 1913: 36).⁷

⁶ Orada, kuzey çeyreğinde, ilahi ruh, dağların lordu Himalaya!

Dünyayı tartan değnek gibi dikilmekte,

Doğudaki ve batıdaki okyanusları kapsamakta. (Kâle 1917: 203)

⁷ Benzer bir motife Başkurt Halk Destanı Ural Batur'da da rastlanır:

"Ural acımasız savaşçı / Devleri, kırmış de; / Onlar çokça ölmüş, de, / Geniş denizin üstünde, / Dağ meydana gelmiş, de. [...] / Korkunç büyük vücudu, / Suyu ortadan bölmüş; / Halkın çıkıp gezmesi / Rahatlayıp dinlenmesi için / Büyük bir Yaman dağı olmuş." (Ergun – İbrahimov 1996: 259; 261) Şor destanlarından Ak Han, Altın Ergek, Kan

Ayrıca Himinbjörg, “cennet kalesi” veya “cennet dağı” anlamına gelir ve Tanrı Heimdall’ın evidir. Ayrıca dağlar, ilahi varlıkların, kahramanların ve insan ırkı üzerinde yaşayan diğer varlıkların yurdu olarak tasavvur edilir (Lindow 2001:174). Dağların tamamını kutsal kabul eden Keltler, ilahi gücün dünyaya yayılmadığını ve belirli yerlerde yaşadığına inanırlardı. Bu yerlerin başında da nehirler, kuyular, tepeler ve dağlar gelirdi. Dişi olarak tasavvur edilen dağlar, İrlanda’da kraliyet ve politik güçler tarafından da önemsenmiştir (Monaghan 2004: 342).

Yunan mitolojisinde Gaia (yeryüzü), Ouranos (gökyüzü)’u ve Ourea (dağlar)’ı doğurur (Hansen 2004: 236). Mitolojide tanrıların oturdukları yer olarak tasavvur edilen Olympos, Yunan dünya tasavvurunda birden çok dağa isim olarak verilmiştir. Mysia, Kilikya, Elis, Arkadya ve Makedonya ile Teselya sınırları arasında bu adı taşıyan dağlar bulunur. Ayrıca yine Yunanlara göre Olympos sözcüğü, zamanla bir dağ adı olarak kullanılmasının yanında semavi bir makam olarak da kullanılagelmiştir (Grimal 2007: 560). Arkadya’da bulunan Lycaeus Dağı’ndaki Zeus tapınağına giden insanların gölgesini kaybedeceğine ve bir yıl içinde öleceğine inanılır (Frazer 2004: 142) Najavo yerlilerinin inanışlarına göre dağlar sembolik bir sınır belirlediği gibi, bu sınır içinde de korunma ve refahta olma hissiyatlarını da sağlarlar. Yerlilere göre dünyada ilk yaratılan yerler olarak dağlar, bu sebeple de insanları kendi köklerine ve doğru yaşama bağlarlar (Blake 2001: 32-33) İngilizce’de *mountain ash* (dağ külü) olarak bilinen üvez, bütün Britanya’da cadılığa karşı kullanılan bir bitkidir (Simpson – Roud 2000 : 301).

Frazer’ın aktardığına göre Garolar, kuraklık zamanlarında çok yüksek bir dağın tepesinde kara bir keçi kurban ederler; Afrika’da ise Kilimanjaro Dağı’nda tehlikeli şeytanların yaşadığına inanılır (Frazer 2004: 18; 148) Gürcüler, dünyanın bereketinin sembolü olan, bütün canlılara hayat veren ve onları koruyan Büyük Anne Tanrıça’nın yüksek dağlarda ikamet ettiğine inanırlar (Lindpere 2013: 25). Rus halk inanışlarına göre dağların ortaya çıkma sebebi, Tanrı’ya karşı gelen Satanael’dir. İnanışa göre Tanrı, yeni bir topluluk yaratır ve onlara kullanmaları üzere hayvanlar, iyileştirici bitkiler ve çayırlar da verir. Satanael, burada da Tanrı’nın planlarını bozmak üzere uğraşır. Tanrı, iyi tohumlar eker ama Satanael onlara dokunarak bitkileri zehirlere, hayvanları etobur canavarlara ve avcılara dönüştürür. Tufan meydana gelir ve bu olaydan sonra Satanael, dünyayı kazarak dağların oluşmasına sebep olur (İvantis 1989: 132).

Türk Kültüründe Dağ Kültüne Bağlı Varlıklar

Rusların Sibiryahahasında yaptıkları araştırmalara göre dünya genelinde “Koca Ayak” veya “Yeti” olarak bilinen varlığın, yörede Alması adıyla bulunduğu tespit edilmiştir. Alımcın İnyet’in belirttiği, Türkiye ve Türk Dünyası’nda da inanıldığı gibi albastı, al karısı veya al avradı, lohusa dönemlerindeki kadınlara ve bebeklerine zarar vermek isteyen, ahırlarda özellikle atların sırtına binip onları yoran ve yevelerini ören olağanüstü bir varlıktır (İnyet 2010: 41-47). Yalmavuz (Celmoğuz)’dan farklı olarak daha soyut tasavvur edilen Albastı’da açıklığa kavuşturulması gereken husus, Alması ile bilinen albastının dünya görüşüne göre farklı varlıklar olmalarıdır. Folklor ansiklopedilerinde *Almas* olarak da zikredilen Alması, Moğol folklorunda hayvanları öldüren vahşi adam/kadın olarak tasavvur

Argo Peçelig Kan Mergen ve Kağan Kes destanlarında ise öldürülen alpların vücutlarının dağa dönüştüğü görülür (bk. Ergun 2006).

edilir (Bane 2016: 17). Rusların çalışmalarına göre Kafkaslardan ve Sibirya'dan gelen pek çok Alması raporuna göre Alması başta sebze olmak üzere et de yiyen, 1.8 ile 3.6 metre boyları arasında, vücudu 10 cm uzunluğunda kıllarla kaplı olan (saçları hariç), suya düşkün ve yıkanmayı seven, insanların tarağını çalmaya çalışan bir varlıktır. Hazar Denizi ve çevresindeki raporlarda ten rengi beyaz, Kafkaslarda ise siyah olarak tasavvur edilir (Skyles 2016: 228). Pek çok memorattan yola çıkılarak varılan bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere Alması, kendi içinde türlerine ayrılmalıdır.⁸ Nitekim pek çok yörede lohusa kadınlara ve bebeklerine, ahırdaki atlara zarar vermesiyle bilinen Alması'nın şu durumda farklı türlerinin olduğunun altı çizilmelidir. Abdülkadir İnan'ın 1933 yılında *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*'nde yayınladığı "Al Ruhü" başlıklı yazı, bilindiği gibi Al karısını sınıflandıran ve günümüzde en çok istifade edilen kaynaklar arasındadır. İnan'a göre Kırgız-Kazak türlerinin inanmalarında Alması iki türlü olarak algılanır. Bunlardan ilki Kara Alması, diğeri ise Sarı Alması'dır. Kara Alması, yalnızca ocaklı insanlardan korkar, ciddi ve ağırbaşlıdır. Sarı Alması ise sarışın, hoppa, hilekâr ve aldatıcıdır (İnan 1998: 259-260). Şu durumda yukarıda aktarılan bilgilerden yola çıkarak Abdülkadir İnan'ın sınıflandırmasını yeniden şekillendirmek gerekir.

Sanderson'a göre Moğolistan'da, Gobi Çölü'nde, Rusya'da, Sincan bölgesinde ve Ordos'ta Alması'nın Türkiye sahasında bilinen şekliyle ilgili birçok anlatı derlenmiştir. Buna göre Alması, görünüş itibarıyla insandan daha küçük ve daha ilkel, kılıdır, konuşması anlaşılabilir ve insanlarla ticaret yapar (Sanderson 1961: 318). Üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husus ise Avrupalı ve Rus araştırmacılar tarafından Alması'nın Rus kültürüyle ilişkilendirilmesidir. Her ne kadar söz konusu araştırmalar Rusya'nın resmî sınırları içerisinde gerçekleştirilmiş olsa da, Alması, Alması veya varyantı varlıkların Türk kültürüne ait oldukları burada belirtilmelidir.⁹

Bazı Sagay *söökleri*, dağ iyесinden geldiklerine ve atalarının onlar olduğuna inanırlar. Hakaslar arasında sürdürülen bir geleneğe göre her yıl dağ iyesi için törenler düzenlenir ve sembolik olarak ona kız verilir. Şorlarda dağ iyesi ilkbaharın habercisi ve gök gürültüsü ile doğrudan ilişkilendirilir. Şorlar, dağ iyесinin insanın sesini almak suretiyle ruhunu da aldığına inanırlar. Dikey dünya tasavvuruna sahip Altay Türkleri, dağ iyelerinin orta dünyada yaşadığını tasavvur ederler. Dağ iyelerinin başında Yer-Ana (Ana Toprak – Cer Ene) konumundaki varlık bulunur ve doğal üretkenliğin bir sembolüdür. (Lvova ve diğerleri 2013c: 44; 47; 164; 2013b: 47; 100 Anohin 2006: 16).¹⁰

⁸ Radloff'un derlediği *Yeriding Pütkeni*'nde de Albis ve Şublus (Şulmus)'un Erlik tarafından yaratıldığı yer alır (İnan 1986: 18).

⁹ Gerçekleştirilen araştırmalarda Alması, "Rus Cava Adamı", "Rus Alması" gibi ibarelerle tanıtılmış ve bu varlığa ilişkin inanış, pratik ve anlatımların Türk kültürüyle olan ilişkisine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir (bk. Dennet 2008; Sanderson 1961; vd.)

¹⁰ Diğer Türk boylarında olduğu gibi Şorlarda da destanlar, umumiyetle dağlara yapılan bir gönderme ve dağların tasviri ile başlar:

Ak Öleñ İle Kır Öleñ destanında: "şimdikiñin öncesinde, öncekinin sonunda, ak denizin kıyısında, altın dağ gibi altın otağ dururmuş."

Altın Sırık destanında: "Dünya-halk yaratılarda / kavak ağacında tomurcuklanıp / İlk yapraklar çıkanda olmuş. / Tüm halklar ilk yaratılarda, / Gök otlar ilk çıkanda, / Gök bülbül ilk ötede, / Yeşerip çıkmış, yetmiş aşılı altın tayga."

Dağ iyelerinin dışında, ilk mitolojik dönemlerde Altaylıların dağları kahraman olarak tasavvur etmeleri de bu bağlamda göz önünde bulundurulmalıdır (Lvova ve diğerleri 2013b: 14). Bilindiği gibi Hakas destanlarında da sıkça rastlanan *Huu-İney*, mitolojide beyaz ve dışı kurt olarak tasavvur edilen ihtiyar, kara ve kötü bir tiptir.¹¹ Lvova, Oktyabrskaya, Sagalayev ve Usmanova'ya göre Huu-İney,¹² üretken dağ ana motifinin bir başlangıcıdır. Ayrıca Hakas folklorunda dağ iyelerinin canlı insanları *künning kizi* (güneşli kişi, güneşin insanı, güneşi gören) olarak adlandırdıkları görülür (Llova ve diğerleri 2013b: 56; 2013a: 45) Kaçın ve Sagay inanışlarına göre Şaman'ı kutsayan, ona gücünü ve tefini veren kutsal dağ iyesidir. Kutsal dağ iyelinin kızlarını "sarı kızlar" olarak adlandıran Sagay ve Kaçın şamanları, onların tasvirlerini teflerine işlerler (Potapov 2012b: 78; 263).

Buryat inanışlarına göre her köyün, kabilenin veya bölgenin dağ ihtiyarı adıyla bir koruyucu ruhu bulunur. İnanışa göre dağlarda veya ormanlarda defnedilen şamanlarından husule gelen dağ ihtiyarı, kendi bölgesiyle sınırlı bir varlıktır.¹³ Tesir sahalarının sınırlı olmaları dolayısıyla, yalnızca inanıldıkları bölgelerde kendilerine kurban veya sunuda bulunulur. Ayrıca Buryatlarda *Oin odžen* olarak bilinen Orman efendisi, Kazan Tatarlarında Urman öyase; Yakutlarda *Tya iççitâ*; Tunguzlarda *üre amaka*; ormanlık dağlarda ise *Dağ üzi* olarak bilinir. Sibiry halklarının ona ilişkin tasavvuru, genellikle sesle ilişkilidir: Orman efendisi nadiren görülür ancak sık sık bağırdığı, ağladığı ve kahkaha attığı duyulur. Ormanda dolaşan insanları kendisine çekmek için insan sesini taklit eden, onlara yollarını kaybettirmeye çalışan varlıklardır (Harva 2014: 305; 315-316). Uno Harva'nın Zelenin'den aktardığına göre orman ruhlarının iki türü vardır: 1. Sessizliği seven; 2. Gürültü yapan, bağırın ve gülen. Kimi Türk topluluklarında ormanın efendisi gruba dâhil edilirken ve rahatsız edilmemeye çalışılırken; Yakutların ev merasimlerinde özellikle bu varlığa yöneltilen bir sevinç gösterisi olarak ses çıkarılmaya çalışıldığı görülür (Harva 2014: 317). Harva, Yakutların orman efendisi için "bajanai" veya "barallak" adlandırmalarının kullanıldığını belirtirken ve bu varlığı ikinci kategori altında değerlendirirken, Potapov ise Altay Türklerindeki "*payana*"¹⁴ inanışını ve Umay'ın bu sınıflandırmada yer aldığını kaydeder (Potapov 2012b: 351). Yaşar Kalafat'ın tespitlerine göre Karağaslar'da "Dağın Eri" veya "Dağın Sahibi" adıyla bilinen bir iye vardır ve iyenin adı *boyanay* veya *Barallak*'tır (Kalafat 2012b: 309).

Kağan Kes destanında: "Öncelerin öncesinde olmuş imiş. / Eski neslin sonunda, / Şimdiki neslin başında / Kepçe ile dağın bölündüğü / Kamış ile suyun bölündüğü zamanda olmuş. / Çıtkıp ak ırmak akmış, / Yığılıp altın dağ büyümüştü."

Ölen Tayçı destanında: "Öncelerin öncesinde olmuş, / Şimdiki neslin öncesinde, / Eski neslin sonunda, / Yer yaratıldığı zamanda, / Altın dağ buluttan geçip büyürken, / Ak ırmak kıyısından taşıp yayılанда."

(Ergun 2006: 214; 229; 385; 475)

¹¹ Karş. Al Karısı. Bk. Polat 2019.

¹² Huu: 1. Boz, 2. Kuğu.

İney: Yaşlı kadın, ihtiyar. (Arkoğlu 2005: 200; 220)

¹³ Potapov da Harva ile aynı kanaattedir: Ölen şamanların *tösleri*, orman, nehir, dağ, hayvan, ova, kuş vb. iyeleri gibi yeryüzü iyelerinden sayılır. Nitekim inanışa göre şamanların ikiz'leri, öteki dünyaya göç etmez ve orta dünyada kalırlar (Potapov 2012b: 100).

¹⁴ Potapov, bu hususta *payana* sözcüğünün *bay anä* ile karıştırılmaması gerektiğini hassasiyetle belirtir. *Bay anä*, birkaç kutsal ruh ile tanrının bulunduğu grubun adıdır. Bayat'a göre bu varlıklar insan suretinde (antropomorfik)'dir (Bayat 2012: 202).

bk. Bay: Zengin, kutsal (Naskali ve Duranlı 1999: 36).

Ksenefontov, Alar Buryatlarının ölmüş şamanların ruhlarını “yaşlılar” veya “dağlı yaşlılar” olarak adlandırdıklarını, ondan korunma ve merhamet dileyerek kurban sunduklarını kaydeder (Ksenefontov 2011: 167). Buryatlar arasında anlatılan *Buha Noyon* efsanesinde göklerdeki Tanrıların üçüncü oğlu, yeryüzüne insanlara yardım etmek maksadıyla iner. Düşmanlarla mücadele ettikten ve insanlara yardım ettikten sonra tekrar gökyüzüne gitmek üzere yola çıkar. Yolda Tünhen Dağlarından birinin doruğunda dinlenir. Bu sebeple Buryatlar, bu dağa *Buha Noyon* adını verirler ve onu kutsal olarak görürler (Ochirova 2013: 296).

Dağ iyelerinin takdis edilen varlıklar olarak tasavvur edilmelerinin yanında, onların kötücül özelliklerinin de bulunduğu dikkati çeker. Bilindiği gibi Altay Türklerinin dünya görüşlerine göre, insanın iki ruhu bulunur. Bunlardan biri, insanı hayattan tutan can iken, diğeri uyurken insanın burnundan çıkan ikiz’dir. Potapov’un belirttiğine göre, uyku esnasında ikiz bedenden ayrıldıktan sonra orman ve dağ iyeleri tarafından yakalanabilir ve yakalanması durumunda kişinin bir Şaman’a başvurması gerekir. Bununla birlikte Kuzey Altay’da yaşayan avcılar, birtakım inanış ve pratiklerle dağ iyelerini etkilemeleri önem taşır. Onları masallarla eğlendirmeleri ve hatta uykularında dağ iyeleri ile cinsel ilişkiye girmeleri gerekirdi (Potapov 2012b: 55; 223). Fuzuli Bayat’ın belirlemelerine göre avcı hikâyelerindeki dağ iyeleri, iri göğüslü çıplak kadınlar olarak tasavvur edilirler (Bayat 2012: 18). Tatar halk inançlarında da dağ iyelerinin Kara Kura (insanları korkutup kaçırarak demonik bir varlık) görevini üstlendiğine inanılır. Ayrıca Kalafat, Dağ Han adının tek Tanrı’nın veya büyük meleklerden birinin adı olabileceğini belirtir (Kalafat 2010: 78; 2011: 123). Tatar halk anlatılarında görülen bir diğerk orman iyesi ise Şürelî’dir. Ormanda yaşayan, nadiren ağaca benzese de, parmakları ve tırnakları uzun, derisi kıllı, uzun kulaklı ve kimi zaman da boynuzlu bir insan olarak tasavvur edilir. Dişli olanları diğerk anlatılarda olduğu gibi büyük göğüsleri vardır. İlkbaharda güneşin doğduğu veya battığı zamanda ortaya çıkar; insanları kandırıp yollarını kaybetmelerine sebep olur; yalnız insan ve evcil hayvanları “gıdı gıdı” oynamak suretiyle güldürerek öldürür ancak amacı eğlenmektir. Köpekten korkar, akarsu veya içme suyuna doğru koşmak, atın sırtına katran sürmek ve sıkıştır sıkıştır oynamak Şürelî’den kurtulmak için başvurulan yollar arasındadır. Başkurtların bir kısmı ise orman ruhunu “Yarımtık” olarak da adlandırır. Tatar anlatımlarında da zikredilen Yarımtık, Şürelî ile aynı özellikleri gösterse de, görünüşü itibarıyla yarım gövdeli, tek gözlü, tek kollu ve aksak ayaklıdır (Atnur 2007: 27-28).

Kırım-Tatar folklorunda anlatılan *Ayı Dağı* efsanesine göre insanların henüz yaratılmadığı bir dönemde Kırım’da, bir dağda cin taifesi yaşar. Geçilmez dağları aşır orayı bağ ve bahçelere dönüştüren cinler, bir süre sonra Allah’ın emirlerinden uzaklaşmaya ve İblis’e ibadet etmeye başlarlar. Cin taifesinin doğru yola girmesini isteyen Allah, onlara bir peygamber yollamışsa da cinler, onu taşıyıp aç bırakır. Bunun üzerine peygamber, yüksek bir dağa çıkar ve Allah’a dua eder. İnanışa göre Allah’ın yoldan çıkan kullarını cezalandırmak için ebedi buzlarla kaplı, zincirli büyük bir ayısı vardır. Efsane metninde bedeni dağ kadar büyük olarak tasavvur edilen ayı, cin taifesine gönderilir ve bir kısmını yok eder. Su içmek ve dinlenmek üzere durduğunda Allah’ı kızdırır. Bunun üzerine onun emriyle taş kesilir ve Ayı Dağı’na dönüşür (Karadavut 2013: 255-263).

Kalmıklar arasında yaşayan bir efsaneye göre, onlara ateş yakmayı öğreten dağdır (Bayat 2012: 133). Türkiye sahası anlatmalarıyla benzer bir biçimde, Şor anlatmalarında da Dağ iyesinin insanlara aklını kaybettirdiği dikkati çeker:

“Abakan nehri yukarılarında Kazırgan’da ava çıktığımda dağ iyesi beni çağırdı:

- Buraya gel (diye).

- Kimsin sen? diye sordu. Ben cevap vermedim gittim. Eğer cevap versem (iye) insan ruhunu dağın içine götürür ve kapatır. O insan aklını yitirip ölür.”

(Lvova ve diğerleri 2013b: 187)

Kumandı efsanelerinde demircilik ile ilişkilendirilen dağ iyeleri, Şor ve Türkiye sahası anlatmalarına benzer bir dünya görüşüyle tasavvur edilmiştir:

“Sincapları vurup giderken onlardan biri yerdeki kütüğe takıldı ve küfretti. Dağın içinde demir dövüldüğünü duyulur oldu. Bu iki adam dedi:

- Bize iki balta yap.

Dağ iyesi dağın içinden dedi:

-Buraya gelin baltalarınız hazır.

Onlardan biri dağ yönünde gitti, diğeri korkarak gitmedi ve ters yönde kaçtı. O içeri giren adam geri gelmedi – öldü.”

(Lvova ve diğerleri 2013a: 129)

Hakasların sözlü geleneğindeki bir anlatma, dağ iyelerinin (*tag ezi*) insanlarla yaşamaya uygun bir tabiatta olmadıkları, sürekli buldukları yerdeki insanların ölmeleriyle alakalıdır. Doğanın kendisi gibi, vahşi olarak tasavvur edilen dağ iyesi, anlatmaya göre dışıdır:

“Onu evine getirir. Kız, “hayır, sen beni görüyorsun”, der. İhtiyarlar ise görmez. Kız, “gir ve evlendiğini söyle”, der. İhtiyarlar: “Hemen getir.” O dedi: “Pencere koymak gerekir.” İhtiyarlar kabul ettiler. O pencereden girdi ve ihtiyarlar onu gördü. Yaşamaya başladılar. Ancak Pazır’da herkes ölmeye başladı.”

(Lvova ve diğerleri 2013a: 84)

Benzer bir biçimde Potapov, Abugan Dağı’nın iyesinin kızlarının bulunduğunu ve onlara da *yälbis* denildiğini kaydeder (Potapov 2012b: 101). Bu adlandırma, hem şamanın gücü, hem de şamanın bütün yardımcı ruhlarının genel adıdır. İbrahim Dilek’in Gözelov’dan aktardığı bir iye efsanesi şu şekildedir:

“Dağ iyesinin uzun, büyük memeleri vardır. O, gece vakti dağa gelen kişiyi kendisine eş yapmak ister. Bunu bilenler dağ iyesinin her iki memesini alttan tutarak başının üstünden geriye atar. Bu durum karşısında dağ iyesi:

-Senden bana eş olmaz, diyerek çıkıp gider.

Ne zamanki kişi dağ iyesine tutular da ona böyle davranmazsa, dağ iyesine teslim olur. Kendinden geçer. Kam gibi davranmaya, dört bir yanda gezmeye başlar. Sonra da:

- Ben dağın içine girdim, der. Yemeden içmeden kesilir ve ölür.”

(Dilek 1998: 343)

Dağ iyelerinin fiziksel görünüşüne ilişkin en detaylı tasvir, *Bakır Turnaklılar* “Ces Sırvaktar” adıyla kaydedilen bir Altay masalına aittir. Oldukça güzel iki kız olan dağ iyeleri, elbiselerinden etleri görünen, kemiklerinden ilikleri görünen, kahkahalar atarak gelen, yenleri uzun, kolları yayılan ve ateşe yaklaşamayan varlıklar olarak tasavvur edilirler. Gözleri yıldızlar gibi parlamınca uyuyan iyelerin turnakları bakırdandır, parlak ve uzundur. Bir avcıyı ve kardeşini öldürmeye çalışırlar ancak avcı, onların iye olduğunu anlar ve tüfeğiyle ikisini de öldürür (Dilek 2007: 536).

Türkiye sahası anlatmalarında dağ ile ilişkilendirilen varlıkları da bu bağlamda ele almak gerekir. Dağ Adamı, Yabani Adam, Dağlar Anası ve Rom-Rom Ana Türkiye sahasında dağ ile doğrudan ilişkilendirilen olağan/olağanüstü varlıklardır. Bu varlıklardan Dağ Adamı ve Yabani Adam “olağan” (humanoid); Dağlar Anası ve Rom-Rom Ana ise olağanüstü varlıklardır ve dağ iyeleriyle doğrudan ilgililerdir.

Dağ Adamı, Konya, Ağrı, Giresun ve Rize efsanelerinde zikredilen bir varlıktır. Konya’da anlatılan bir efsaneye göre insanlar arasında yaşayan, vücudu kıllı olan Dağ Adamı, al karısı anlatmalarında olduğu gibi atlara düşkündür ve bir atın sırtına sürülen katrana yapışmak suretiyle yakalanır. Yine yakalanabilen diğer olağanüstü varlıklarda olduğu gibi, Dağ Adamı da kendisini yakalayan insana ihsanda bulunarak ona bir küp bal verir (Emiroğlu 1993: 257). Giresun anlatımına göre Dağ Adamı (ya da Orman Adamı), yine vücudu kıllarla kaplı, yakaladığı insanları tutsak eden, karşılaştığı insanları taklit eden ve bu sebeple de yakılarak öldürülebilen bir varlıktır (Gökşen 1999: 187-188). Aynı varlık, Rize anlatımına göre mezarlıkta yaşar ve Dağ Adamı olarak adlandırılır. İri-yarı olarak tasavvur edilir, garip sesler çıkarır ve insanlara saldırır. Giresun anlatımında olduğu gibi yakılarak öldürür ama farklı olarak insanları taklit etmez (Işık 1998: 100). Ağrı anlatmalarında Ağrı Dağı’nda yaşadığına inanılan bu varlık, koyun sürülerine, dağlarda dolaşan çobanlara ve avcılara saldırır (Alpaslan 2010: 377-378). Trabzon masallarında “Yabani Adam” olarak zikredilir. Her ne kadar anlatı dünyasında “cin” olarak adlandırılrsa ve yaşadığı bölgeye ilişkin bir bilgi içermese de, motifleri itibariyle Dağ Adamı’na oldukça benzerlik gösterir. Buna göre ayakları ters olan, rastladığı insanları taklit eden ve bu suretle yakılarak öldürülen Yabani Adam, görüldüğü gibi cin anlatmalarının tesiri altında kalmıştır (Akgün 2000: 217).

Trabzon, Kahramanmaraş ve Mersin efsanelerine konu olan Dağlar Anası’nın, hakkında kaydedilen metinler ışığında, tamamıyla ad değişimine uğramış bir dağ iyesi olduğu açıkça görülebilir. Kahramanmaraş’ta anlatılan efsanelere göre dağları koruyan, yalnızlıktan inleyen, iniltisiyle insanları öldüren bir varlıktır (Demir 2013: 71). Trabzon anlatmalarında ise insanların yaylaya çıkması üzerine sevinen; gittiklerinde ise üzülen bir varlıktır. Efsane metnine göre vaktiyle bir hoca Dağlar Anası’nın varlığına inanmaz ve bütün kışı yaylada geçirmeye karar verir. Akşam olduğunda ise dağlardan garip sesler duymaya başlar ve bu sesler neticesinde ölür. Anlatı, hocanın ölmeden evvel bir kağıda “ben ne açlıktan, ne susuzluktan, Dağlar Anasının Sesinden öldüm” yazdığını kaydeder (Işık 1998: 77). Hakkâri’den derlenen *Berçeland Efsanesi*, de aynı hakikat üzerine kuruludur. Tarafımızdan derlenen efsane, şu şekildedir:

“Hakkâri’de yaylacılıkla geçinen halk, yaz olduğunda Berçeland yaylasına çıkar, sonbaharda tekrar geri dönerek bir dahaki yazı beklemeye başlar. Yine bir yazın gelişiyle halk yaylaya çıkar. Fakat bu sefer sonbaharı da yaylada geçirmeye karar verirler. Bir gece şiddetli bir soğuktan sonra kar

yağmaya başlar. İşte bu sırada “hepiniz öleceksiniz, niye soğuklar iyice bastırmadan geri dönmediniz?” diye bir ses duyulur Çadırlarından dışarı çıkanlar, beyazlara bürünmüş, ak sakallı bir ihtiyarın yayladan aşağıya indiğini görürler. İhtiyar, gözden kaybolunca yaylada Büyük ve Küçük Çel denilen iki dağın büyük bir kişnemeye şahlandığı görülür. Uzun bir süre yayladakilerden haber alamayan yöre halkı, yaylaya çıktıklarında herkesin kömürleştiğini görürler. Bu olaydan sonra yaylaya çıkanlar, sonbaharın başlamasıyla hemen geri dönerler.”

(K.K.1)

Mersin efsaneleri de dağlar anasıyla ilgili neredeyse aynı motifleri içerir. Buna göre kaydedilen birinci efsanede geceyi dağda geçiren iki âşık dağların ürkütücü sesinden; geceyi bir inde geçiren beş kardeş ise gecenin hışırısından ölürler. Diğer Dağlar Anası anlatmalarından farklı olarak Mersin yöresinde “Dağ Ana” adının kaydedildiği dikkati çeker (Çıblak 1995: 270)

Türkiye sahası anlatmalarında dağ kültüyle ilgili dikkati çeken son varlık, Artvin efsanelerinde kaydedilen Rom-Rom Ana’dır. Anlatıya göre insanlara iyilik yapmayı sever ve dağ iyelerinde olduğu gibi kendisine hürmet etmeyenlere zarar verir. Kadınlara ve çocuklara tanıdıklarının sesiyle seslenen bu varlık, onları öldürmesiyle de bilinir (Tokdemir 1993: 376).

Dağ kültüyle dolaylı olarak ilişkilendirilen varlıkları bir makale hüviyetinde ele almak ne yazık ki mümkün değildir. Huriler, devler, cadılar, canavarlar, conguluzlar ve ebemgarı, anlatı dünyasında dağda yaşadığı belirtilen olağanüstü varlıklardır. Ancak belirttiği gibi, onların dağlarla mitik dünyadaki ilişkileri, yukarıdaki varlıklar gibi doğrudan değil, dolaylıdır.

Yukarıda da zikredildiği gibi dağ kültü, yalnızca Türk kültüründe veya Türk kültürlü halklarda karşılaşılan bir inanışlar bütünü değildir. Birçok kültürün halk inançları, pratikleri ve sözlü anlatı geleneğinde dağ kültüne ait izleri doğrudan veya dolaylı bir biçimde rastlamak mümkündür. Üretilen ve yeniden yaratım sürecinde üretilmeye devam edilen söz konusu halkbilimi ürünleri, yalnızca kutsal sayılan, korkulan, niyaz edilen veya kurban edilen belirli bir dağ etrafında değil, bu dağda yaşayan çeşitli varlıklara bağlı olarak da şekillenirler. Koruyucu, zarar verici ve korkutucu olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılacak bu varlıklara Avusturya’dan İngiltere’ye, Japonya’dan Kanada’ya, Romanya’dan Güney Amerika’ya, Altay Dağları’ndan Toroslara kadar halkların yaşadığı ve kültürlerini üretmeye devam ettirdiği hemen her coğrafyada tesadüf edilir.

Avusturya Alplerinde, kuzey İtalya ile Slovenya sınırlarında yaşadığına inanılan Aguane, yerli halkın inanışlarına göre dişi bir peri veya doğa ruhudur. Dağlarda, tepelerde, akarsu kenarlarında yaşayan bu varlık, uzun saçlı, güzel yüzlü, büyük göğüslü ve at yahut keçi ayaklı olarak tasavvur edilir. Özelliklere çocuklara düşkün olan Aguane, yaşadığı yerlerden geçen insanları yemesiyle bilinir (Bane 2016: 14). Bilindiği gibi XIX. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı dağcılar, Himalayaları keşfetmeye başlamışlar ve bunun neticesinde yörede yaşayan vahşi adam, Yeti (Nepal’de Yeh-teh) gibi anlatılar ortaya çıkmıştır. Daha sonra Kanada’da benzer vakalar görülmüş ve Yeti’nin Kanada folklorundaki Sasquatch ile ilgili araştırmalar başlamıştır. Dünya çapında oldukça yankı uyandıran bu

olguların incelenmesi, görgü tanıklarının dinlenmesi de beraberinde Kriptozoloji enstitülerinin kurulması gibi bilimsel bir süreci de beraberinde getirmiştir. Birçok bilim dalının bir araya gelmesi gibi bir neticeyle sonuçlanan bu durum, Yeti, Kocaayak, Alması, Sasquatch, Vahşi Adam ve benzeri varyantlardaki varlığın M.Ö. 100.000 yıl kadar önce yaşamış olduğu düşünülen *neanderthal* olabileceğine ilişkin pek çok bulgu öne sürülmüştür.¹⁵ Buhs'un belirlemelerine göre Yeti, ilk defa 1832'de, Nepal'de yaşayan B. H. Hodson'ın yerlilerin bilgilendirmesi üzerine tuttuğu tutanaklarda zikredilmiştir (Buhs 2009: 10).

Kuzey Kanada'da, Alaska ve Grönland'da yaşayan İnnuitler dünya görüşüne göre *Atshen* (Acten, Acte'n), bir zamanlar kabilelerin üyelerinden biridir ve daha sonra insan yiyen vahşi bir varlığa dönüşmüştür (Bane 2016: 28). Japon mitolojisine göre dağlarda yaşayan, şeytani bir dağ kadını vardır ve yaşadığı dağlara gelen yolcuları tutsak eder. Goril ebatlarında tasvir edilen bu varlık, inanışa göre havaya da tahakküm edebildiği için uçabilir (Roberts 2004: 78). Japon kültüründe dağ kültüyle ilişkilendirilen bir diğer varlık ise *Aki-Yama no Shitabi-onoko*'dur. "Kış Tanrısı" olarak da nitelendirilen bu varlık, inanışa göre Sonbahar Dağı'nın buz adamı adıyla da bilinir (Coulter-Turner 2012: 33). Güney Amerika folklorunda varlığına inanılan *La Calchone* da vahşi adam olarak nitelendirilir ve vücudunun tıpkı bir koyun gibi yoğun kıllarla kaplı olduğu belirtilir. Dağlarda yaşadığına inanılan, La Calchone, yolcuları ve atlarını korkutur ve yiyeceklerini çalar (Bane 2016: 43).

Mısır mitolojisindeki inanışa göre *Aani* ya da köpek-suratlı (dog-faced Ape¹⁶); Guyana'da *Di-di* de dağ kültürüne bağlı varlıklar arasındadır. Aani, belirtildiği gibi köpek suratlı olarak tasvir edilen ancak diğer vahşi-adamlara nazaran mitolojiyle ve tanrılarla bağlantılı bulunan bir varlıktır; Di-di, öldürülmesi tehlikeli, nadiren korkutulabilen ve vücudu kıllı bir varlıktır (Coulter-Turner 2012: 4; Bane 2016: 57). Filipin folklorunda görülen *Duende* (veya Duwende), inanışa göre kısa boylu, sakallı, hastalığa sebep olan, dağlarda, ağaçlarda yaşayan ve insanlara zararsız şakalar yapan bir varlıktır. Almas hususunda belirtileceği gibi siyah ve beyaz olmak üzere iki türü bulunan Duende'nin beyaz olanı iyi şans getirirken, siyah olanı kötü şans getirir (Gardner 1906: 192-196).

Romanya folklorunda ve halk masallarında en çok karşılaşılan varlıklardan biri olan *Muma Pădurii*, "orman anası" anlamına gelir. Çocukları kaçıran, onları ağaca dönüştüren ve uykusuz bırakan bir varlıktır. Kocakarı olarak tasavvur edilen Muma Pădruii, aynı zamanda kan emici olarak da görülür (Enache – Militaru 2013: 137-138). Bolivya, Güney Amerika'da ve And Dağları'nda yaşayan yerli halklara göre *Achachila*, dağ ruhu olarak bilinir ve özellikle dağların zirvelerinde yaşar. Ataların ruhu olarak da düşünülen bu varlıklar, inanışa göre hem erkek hem dişi olabilir; hem iyi hem de kötücül gücü temsil edebilirler (Coulter – Turner 2012: 11). Tibet kültüründe dağlarda yaşayan varlıklar, bireylerin çıkarlarını, toplulukları, ambarları, çevreyi ve dini koruyan varlıklar olarak tasavvur edilirler. Ancak bununla beraber söz konusu varlıkların insanlara duruma göre gazap verebileceğine de inanılır (Bellezza 2005: 38-39) Moluk Adaları'nda bir insanın sağlığı iyi değilse, ruhunun bir şeytan ya da cin tarafından ağaca, dağa ya da cinin oturduğu bir tepeye çıkarıldığına inanılır (Frazer 2004: 130).

¹⁵ Ayrıca bk. Skyes 2016.

¹⁶ Ape, her ne kadar "adam" olarak çevrilse de, bir *Homo sapiens* değildir. *Homo sapiens* ile daha eski insan türleri arasında yaşamış bir primattır.

Ele alınan olağan yahut olağanüstü varlıklar dışında İskandinav ülkelerinden Hindistan'a kadar diğer ulusların halk inanışlarında “Vahşi Adam”, “Yaban İnsanı”, “Orman Adamı” adıyla kaydedilen varlıklar da dikkati çeker (İskandinav ülkelerinde *Skogsfru*, Hindistan'da *Purusha*, İsviçre'de *Dor-Koring*, vb.). Ancak söz konusu varlıklar doğrudan dağ kültürüyle ilişkilendirilmediği için çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

Sonuç

Mitoloji, bilindiği gibi dünyayı düalistik bir bakış açısıyla, karşıt güçlerin çatışması ve bu suretle kaos; çatışmanın sona ermesi ve kaosun düzene kavuşması ile kozmos olarak ele alır. Geleneksel bu dünya görüşünde dağ kültü ve bu kült etrafında teşekkül eden olağan ve olağanüstü varlıklar da işbu kaos ve kozmosun birer parçasıdır. Üstelik dağ kültürüyle ilgili inanmalar, pratikler, anlatmalar ve bu ürünlere konu olan varlıklar da düalizmin hem geleneksel “iyi” hem de geleneksel “kötü” yönünü oluştururlar. Şu durumda, dağ kültünün hem kaos hem de kozmosu, dolayısıyla dünya tasavvuru bakımından iyi ve kötü güçleri bir arada barındırdıkları belirtilmelidir. Bununla beraber zarar verici ve koruyucu güçleri bir arada barındıran kutsal bir olgunun, kültürlere göre farklılaşmakla beraber, tapınım, saygı ve korku mefhumlarını da beraberinde getirdikleri açıktır. Türk kültüründe bu durum saygı ve korku etrafında şekillenirken, diğer kültürlerde tapınımın da belirgin bir davranış biçimi olduğu görülebilir.

Efsaneler ve memoratlar, bilindiği gibi olağanüstü varlıkları da konu edinen ve yaşandığına inanılan kısa anlatmalardır. Türkiye sahasında anlatılan efsane ve memoratların büyük bir çoğunluğunun, İslamiyet'in de etkisiyle “cin” tesiri altında kaldığı ve Anadolu'da varlığına inanılan pek çok ruh, demon, diablo vb. varlıkların “cin” olarak adlandırıldığı dikkati çeker. Ancak cin anlatmaları göz önünde bulundurulduğunda, bu anlatmaların özelde dağ, genelde ise tabiat iyelerine ilişkin inanışların tesiri altında kaldıkları görülebilir. Nitekim Türkiye sahası anlatmalarda da cinlerin ve benzeri varlıkların da (Dağlar anası, Rom-Rom Ana, Orman Adamı, Cansız, Cıfit, Çıtlık Kuşu, Demirkıynak, Dışarlık, Ebemgarı, Eyvah, Geçkinci, Gelincik, Hınkır Munkur, Kara Kunduz, vb.) tabiat iyeleri gibi dağlarda, mağaralarda ve mezarlıklarda yaşadıkları, kimi zaman insanlara tanıdıklarının sesiyle seslendikleri, gözlerine görünmedikleri dikkati çeker. Görünüşleriyle, zarar verme biçimleriyle ve rastlanma yerleri itibarıyla farklılaşabilen cinlerle ilgili anlatmaların bir kısmının bu doğrultuda tabiat iyelerine bağlı anlatma-inanmaları yeniden yaratmak suretiyle meydana geldikleri veya mitolojik kültürün bu suretle yaşatılmaya çalışıldığı dikkati çeker. Öte yandan “benzeri varlıklar” olarak da ifade edilen ve Türkiye sahasında varlığına inanılan diğer olağanüstü varlıkların, işbu sebeple tabiat iyelerinden etkilendiği, arkaik kültürün devamlılığının bu vasıtayla da devam ettirilmeye çalışıldığı iddia edilebilir.

Türkiye sahasında albastı, al karısı, elk, al avradı, al kızı vb. gibi adlarla bilinen varlığa ilişkin Abdülkadir İnan'ın sınıflandırması, aktarılan bilgiler ışığında detaylandırılmalı ve yeniden şekillendirilmelidir. İnan, albastıyı sarı ve kara olmak üzere ikiye ayırır ve her ikisinin de ruh, bir başka ifadeyle olağanüstü birer varlık olduğuna dikkat çeker. Ancak belirtildiği gibi Yeti, Sasquatch, Koca Ayak vb. varlıklarla ilgili yapılan çalışmalar, bir dönem Rusya'da da sürdürülmüş ve yöre halkının bu varlığı *Almas*, *Almastı* olarak bildiği tespit edilmiştir. Görünüşü ve özellikleri yukarıda detaylıca verilen Almas, birçok bakımdan

Albastı'ya benzer ve bu durumda onun bir üst tür olduğu iddia olunabilir. Şu durumda Al köküne bağlı varlıklardan Alması / Albastı, şu suretle tasnif edilebilir:

1. Lohusa kadınlara ve bebeklerine zarar vermeyi amaçlayan ve onların ciğerleriyle beslenen, atlara düşkün, demir bir nesne batırılmak suretiyle yakalanan olağanüstü bir varlık.

2. Dağlarda yaşayan, gözle görülebilen, vücudu kıllı bir varlık.

Son olarak vurgulanması gereken ataerkil dönemden anaerkil döneme geçiş ve bu geçişin genelde Türk mitolojisi özelinde ise Türk dünya tasavvurunda meydana getirdiği değişimlerdir. Bilindiği gibi Türk kültürü ataerkil ve anaerkil olmasına göre kültürler bakımından sınıflandırıldığında, yer-su, ateş, güneş, ağaç kültürleri anaerkil; dağ, gök, demir ve atalar kültü ise ataerkil bir yapıya sahiptir. Erken Tunç Devri'nde (takriben M.Ö. 3,000) madenin işlenmeye başlaması ve beraberindeki dönemin teknolojik ilerlemeleriyle baskın gelmeye başlayan ataerkil güç, bu dönemde Türk dünya tasavvurunda ve dolayısıyla da Türk mitolojisinde birtakım köklü değişimleri de beraberinde getirmiş olmalıdır ki, arkeolojik verilerden ve mitolojinin bugüne kalan izlerinden söz konusu çıkarımı yapabilmek mümkündür. Üstelik bu bağlamda üzerinde titizlikle durulması gereken son husus ise madenlerin kullanım alanlarının teknolojik ilerlemelerde olduğu kadar, mitik geçişte kaos ve kozmos arasındaki dengenin kurulumunda da önemli bir ölçüde yer aldığıdır.

Kaynaklar

- Akgün, Yılmaz (2000), *Trabzon Masalları Üzerine Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alpaslan, İsmet (2010), *Ağrı Efsaneleri*, İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Anohin, Andrey Viktoroviç (2006), *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (çev. Zekeriya Karadavut ve Jannet Meyermanova), Konya: Kömen Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem (2005), *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atnur, Gülhan (2007), “Tatar Halk Anlatılarında Şürelî Tipi”, *Millî Folklor*, 73, ss. 26-30.
- Bane, Theresa (2016), *Encyclopedia of Giants and Humanoids in Myth, Legend and Folklore*, North Carolina: McFarland & Company Inc.
- Bapaeva, Janyl Myrza (2013), *Tuva Şamanizmi*, Konya: Kömen Yayınları.
- Bastian, Dawn E. – Mitchell, Judy K. (2004). *Handbook of Native American Mythology*, California: ABC-CLIO Inc.
- Bayat, Fuzuli (2011), *Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, Fuzuli (2012), *Türk Mitolojik Sistemi 2: Kutsal Dışı, Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler, İyeler ve Demonoloji*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Belleza, John Vincent (2005), *Spirit-Mediums, Sacred Mountains and Related Bon Textual Traditions in Upper Tibet*, Leiden-Boston: Brill.
- Bernbaum, Edwin (2006), “Sacred Mountains: Themes and Teachings”, *Mountain Research and Development*, Vol. 26 (4), November, ss. 304-309.
- Beydilli, Celal (2005), *Türk Mitoloji Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Blake, Kevin S. (2001), “Contested Landscapes of Najavo Sacred Mountains”, *The North American Geographer*, 3 (1), ss. 29-62.
- Boratav, Pertev Naili (2012), *Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Buhs, Josh Blu (2006), *Bigfoot: The Life and Times of a Legend*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Campbell, Joseph (2016), *İlkel Mitoloji (Tanrının Maskeleri I)*, *İlkel Mitoloji (Tanrının Maskeleri I)*, (çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul: Işık Yayınları.
- Coulter, Charles Russel – Turner, Patricia (2012), *Encyclopedia of Ancient Deities*, New York and London: Routledge.
- Çay, Abdulhalûk M. (1995), “Ergenekon Destanı ve Nevruz Bayramı”, *Millî Folklor*, 25 (Bahar), ss. 2-7.
- Dallopicola, A. L. (2013), *Hint Mitleri*, (çev. Bilgesu Avcı), Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Davletşin, Gamirzan (2013), *Türk-Tatar Kültür Tarihi* (çev. Albina Tuzlu), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, Necati (2013), *Türk Efsaneleri, 2 Cilt*, Ankara: Edge Akademi.
- Dennet, Preston (2008), *Mysteries, Legends and Unexplained Phenomena: Bigfoot, Yeti and Other Ape-Men*, New York: Chelsea House Publishers.
- Dilek, İbrahim (1998), “Altay-Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N.U. Ulaşev”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 5 (Bahar), ss. 309-360.

- Dilek, İbrahim (2007), *Altay Masalları*, Ankara: Alp Yayınevi.
- Eberhard, Wolfram (2000), *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Eliade, Mircea (2016), *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar* (çev. Cem Soydemir), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Eliade, Mircea (2017), *Kutsal ve Kutsal Dışı: Dinin Doğası*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Emiroğlu, Seyit (1993), *Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Enache, Antonia – Militaru, Marina (2013), “A Few Marks on the Romanian National Identity and The Way It is Reflected in Fairy Tales”, *Rethinking Education – Resheaping the World, Languages, Business and Communities, Bucharest, 28-29 November*, ss. 134-142.
- Erdem, Mustafa (2000), *Kırgız Türkleri: Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2010), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, Metin – İbrahimov, Ganislâm, (1996), *Başkurt Halk Destanı Ural Batur*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- Ergun, Metin (2006), *Şor Destanları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Frazer, James (2004), *Altın Dal II: Dinin ve Folklorun Kökleri*, (çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.
- Gardner, Fletcher (1906), “Philippine (Tagalog) Superstitipns, *The Journal of American Folklore*, Vol. 19 (74), Jul.-Sept., ss. 191-204.
- Gökşen, Cengiz (1999), *Giresun Efsaneleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Grimal, Peter (2007), *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, (çev. Sevgi Tamgüç), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Grove, David C. (1999), “Public Monuments and Sacred Mountains Observations on Three Formative Period Landscapes”, *Social Patterns in Pre-Classical Mesoamerica, 9-10 October*, (David C. Grove and Rosemary A. Joyce, editörler), Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research, Library and Collection.
- Gürsoy-Naskali, Emine – Duranlı, Muvaffak (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, Emine (2015), *Altay Destanı Maaday-Kara*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hansen, William (2004), *Handbook of Classical Mythology*, California: ABC-CLIO Inc.
- Hart, George (2017), *Mısır Mitleri* (çev. Mehmet Sait Türk), Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Harva, Uno (2014), *Altay Panteonu: Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*, (çev. Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Işık, Neşe (1998), *Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan, Abdülkadir (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1998), “Al Ruhı Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 259-267.

- İnayet, Alimcan (2010), *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalnavuz – Celmoğuz*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İvantis, Linda J. (1989), *Russian Folk Belief*, New York: M. E. Sharpe Inc.
- Kalafat, Yaşar – Güngör, Betül (2011), *Türk Kültürlü Halklarda Türk-Tatar Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2010), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2012a), *Türk Halk İnançlarında Tabu*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2012b), *Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2012c), *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (editör), (2017), *Anadolu Türk Etnolojisinde Hemşinliler-Horumlar-Gregoryenler-Lazlar*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kâle, M. R. (1917), *Ka'lida'sa's Kumârasambhava, Cantos I-VII*, Bombay: Standard Publishing CO.
- Karadavut, Zekeriya (2013), *Kırım Tatar Folkloru*, Konya: Kömen Yayınları.
- Karağuz, Güngör (2001), *Hitit Mitolojisi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kaya, Doğan (2014), *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, Korhan (2003), *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Krickeberg, Walter (1998), *Aztek Efsaneleri, Toltek Efsaneleri*, (çev. Alev Kırım), İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Ksenefontov, Gavriil Vasilyeviç (2011), *Yakut Şamanlığı*, (çev. Atilla Bağcı), Konya: Kömen Yayınları.
- Lindow, John (2001), *Handbook of Norse Mythology*, California: ABC-CLIO Inc.
- Lindpere, Mirjam (2013), *Pre-Christian Beliefs and Traditions in Georgia* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tartu: University of Tartu, Faculty of Theology.
- Lvova, E. L. ve diğerleri (2013a), *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Kâinat ve Zaman, Nesnelere Dünyası*, (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Lvova, E. L. ve diğerleri (2013b), *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: İnsan ve Toplum*, (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Lvova, E. L. ve diğerleri (2013c), *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Simge ve Ritüel*, (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Makas, Zeynelabidin – Kalafat, Yaşar (2017), *Aras Vadisinde Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Monaghan, Patricia (2004), *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*. New York: Facts on File Inc.
- Mortensen, Karl (1913), *Norse Mythology* (çev. A. Clinton Crowell), New York: Thomas Y. Crowell Company.
- Naess, Arne (1995), “Mountains and Mythology”, *Trumpeter*, 12, ss. 4.
- Ochirova, Bairma (2013), *Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orkun, Hüseyin Namık (2011), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin, (2010a), *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Pinch, Geraldine (2002), *The Handbook of Egyptian Mythology*. California: ABC-CLIO Inc.
- Potapov, Leonid (2012a), “Altay Türklerinde Avcı İnançları ve Gelenekleri”, (çev. Atilla Bağcı), *Karadeniz*, C. 1, S. 15, ss. 1-22.
- Potapov, Leonid (2012b), *Altay Şamanizmi*, (çev. Atilla Bağcı), Konya: Kömen Yayınları.
- Radloff, Wilhelm (1954), *Sibiryadan 1.1*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, Wilhelm (1956), *Sibiryadan 1.2*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Rahman, Abdulkerim (1996), *Uygur Folkloru*, (çev. Soner Yalçın ve Erkin Emet), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Roberts, Jeremy (2004), *Japanese Mythology A to Z*, New York: Facts on File.
- Roux, Jean Paul (2005), *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (çev. Aykut Kazancıgil – Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roux, Jean Paul (2011), *Eski Türk Mitolojisi*, (çev. Musa Yaşar Sağlam), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Sanderson, Ivan T. (1961), *Abominable Snowmen: Legend Come to Life*, Philadelphia and New York: Chilton Company.
- Simpson, Jacqueline – Roud, Steve (2000), *A Dictionary of English Folklore*, New York: Oxford University Press.
- Skyes, Bryan (2016), *Bigfoot, Yeti and the Last Neanderthal*, Massachusetts: Disinformation Books.
- Sönmez, Seniha (2008), *Türklerde Dağ Kültü İnançları ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sproul, Barbara C. (2018), *Yaratılış Mitleri: İnsanın ve Evrenin Ortaya Çıkışına Dair Tüm Dünyadan Mitler* (çev. Ali Bucak), İstanbul: Hil Yayın.
- Steele, Paul (2004), *Handbook of Inca Mythology*, California: ABC-CLIO Inc.
- Tanyu, Hikmet (1973), *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Taş, İsmail (2011), *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya: Kömen Yayınları.
- Tokdemir, Hayrettin (1993), *Artvin Yöresi Folkloru*, Ankara: y.b.y.
- Turan, Mustafa (1998), “Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz’un Menşei Meselesi”, *Milli Folklor*, 37 (Bahar), ss. 90-104.
- Uraz, Murat (1994), *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Yu, Chen (2000), *Dunhang Efsaneleri: İpek Yolunda Anlatılan Efsaneler*, (çev. Nur Yener), İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- K.K.1. İhsan Çölmerik, 1943, Hakkâri Doğumlu, Lise Mezunu.